

การประเมินภาวะโภชนาการ Nutritional Assessment

เฉลิมพร เตียวศิริมงคล, พ.บ.*

ในการดูแลรักษาผู้ป่วยนั้น นอกจากการรักษาด้วยยาและการผ่าตัดแล้ว การดูแลภาวะโภชนาการของผู้ป่วยก็เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งแพทย์หรือบุคลากรทางการแพทย์อาจละเลยไป ส่งผลให้การหายจากโรคช้าลง อาจมีภาวะแทรกซ้อนมากขึ้น รวมถึงเพิ่มอัตราการตาย การศึกษาที่ผ่านมาพบว่าผู้ป่วยในโรงพยาบาลที่มีภาวะทุพโภชนาการร่วมด้วย จะมีโอกาสเกิดภาวะแทรกซ้อนเพิ่มขึ้น 1.6 เท่า อัตราตายเพิ่มมากขึ้น 2.6 เท่า ระยะเวลาเฉลี่ยในการนอนโรงพยาบาลนานเพิ่มขึ้น 1.6-2 เท่า รวมถึงค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาพยาบาลเพิ่มขึ้นถึง 3 เท่า⁽¹⁾

อุบัติการณ์ของภาวะทุพโภชนาการในโรงพยาบาล

จากการศึกษาข้อมูลภาวะทุพโภชนาการในผู้ป่วยในของโรงพยาบาลรามาริบัติ โดยอาจารย์วิชัยตันไพจิตร และคณะในปี พ.ศ. 2520 พบว่ามีภาวะทุพโภชนาการที่ขาดทั้งแคลอรีและโปรตีนในผู้ป่วยศัลยกรรมร้อยละ 50 และผู้ป่วยอายุรกรรมร้อยละ 45⁽²⁾

จากการศึกษาในต่างประเทศ ในปี 2548 Lazarus และคณะพบว่าอุบัติการณ์ของภาวะทุพโภชนาการใน

ผู้ป่วยในพบได้ถึงร้อยละ 42 แต่มีเพียงร้อยละ 15 ของผู้ป่วยเหล่านี้เท่านั้นที่ได้รับการดูแลทางด้านโภชนาการบำบัด⁽³⁾

การคัดกรองภาวะทุพโภชนาการ

ควรคัดกรองผู้ป่วยในโรงพยาบาลทุกราย โดยเฉพาะผู้ป่วยที่มีโรคทางกายที่มีผลต่อภาวะโภชนาการ เช่น โรคมะเร็ง, ภาวะติดเชื้อ, ผู้ป่วยอุบัติเหตุ, โรคเบาหวาน, โรคไต, โรคหัวใจ, โรคปอด, ผู้ป่วยไฟไหม้น้ำร้อนลวก, ผู้ป่วยหลังผ่าตัด, ผู้ป่วยโรคทางประสาทวิทยาที่มีความจำกัดในการรับประทานอาหารเช่น ผู้ป่วยอัมพฤกษ์อัมพาต, ผู้ป่วยระบบประสาทและกล้ามเนื้อ โดยการประเมินควรทำภายใน 24 ชั่วโมงแรกตั้งแต่นั้น ผู้ป่วยไว้ในโรงพยาบาล⁽⁴⁾ จะช่วยทำให้ผลการรักษาดีขึ้น

สำหรับผู้ป่วยรอรับการผ่าตัดที่ไม่เร่งด่วน (elective surgery) พบว่าการคัดกรองหลังจากผู้ป่วยพักในโรงพยาบาลนั้นซ้ำเกินไป ผู้ป่วยควรได้รับการคัดกรองภาวะโภชนาการตั้งแต่นั้นเป็นผู้ป่วยนอกและได้รับการดูแลทางด้านโภชนาการบำบัดก่อนการผ่าตัด จะช่วยทำให้ผลการผ่าตัดดีขึ้นและภาวะแทรกซ้อนหลังผ่าตัดลดลง⁽⁵⁾

* หน่วยโภชนาการและชีวเคมีทางการแพทย์ กลุ่มงานอายุรกรรม โรงพยาบาลมหาราชนครราชสีมา จ.นครราชสีมา 30000

สาเหตุของการเกิดภาวะทุพโภชนาการ ดังตาราง

สาเหตุ	ภาวะโรคและกลุ่มเสี่ยง
1. รับประทานได้น้อย	- สุขภาพฟัน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ป่วยสูงอายุ - ปัญหาการกลืน ได้แก่ กลุ่มผู้ป่วยโรคหลอดเลือดสมอง, กล้ามเนื้อ - การกลืนอ่อนแรง, กลุ่มผู้ป่วยสมองเสื่อม, ปัญหาสุขภาพจิต เช่น โรคซึมเศร้า - กลุ่มโรครับประทานอาหารผิดปกติ เช่น anorexia nervosa, ulimia
2. ความต้องการพลังงานเพิ่ม	- โรคติดเชื้อ - โรคมะเร็ง - โรคที่มีความผิดปกติทางเมตาบอลิซึมเรื้อรัง เช่น ตับแข็ง, ไตวายเรื้อรัง
3. ความผิดปกติของการย่อยและดูดซึม	- ท้องเสียเรื้อรัง - Inflammatory bowel disease - Radiation enteritis - Steatorrhea e.g. chronic pancreatitis - Protein losing enteropathy - Intestinal bypass e.g. bariatric surgery - Short bowel syndrome
4. การสูญเสียพลังงานและโปรตีน	- Chylothorax, chylous ascites loss - Burn, large exudative wound - Massive proteinuria

การประเมินภาวะทุพโภชนาการ

การประเมินควรใช้ข้อมูลจากประวัติ การตรวจร่างกาย การวัดสัดส่วนร่างกาย รวมถึงการตรวจทางห้องปฏิบัติการ เพื่อช่วยในการวินิจฉัยภาวะทุพโภชนาการ ดังนี้

1. การซักประวัติ

ประวัติที่ควรซักเพื่อใช้ในการประเมินภาวะโภชนาการ⁽⁶⁾

- ประวัติน้ำหนักตัวที่ลดลง
- ความรู้สึกลอยจากอาหาร, การรับรสอาหาร
- การเคี้ยวอาหาร, การกลืนอาหาร
- อาการคลื่นไส้ อาเจียน

- ประวัติโรคประจำตัวเช่น เบาหวาน, ไตเสื่อม, โรคตับ, โรคติดเชื้อเรื้อรัง, โรคมะเร็ง
- ประวัติท้องผูก ท้องเสีย ถ่ายอุจจาระเป็นมัน
- ประวัติการดื่มสุรา หรือการใช้สารเสพติด
- ประวัติการรับประทานอาหาร ปริมาณและองค์ประกอบของอาหารที่รับประทาน
- ประวัติการผ่าตัดทางเดินอาหาร
- ประวัติการใช้ยา- ประวัติการงดอาหาร (NPO)
- ประวัติอาการทางจิตเวชเช่น ภาวะซึมเศร้า, การรับประทานอาหารผิดปกติ (เช่น โรค anorexia nervosa, bulimia)
- ระดับกิจกรรมต่างๆ ในแต่ละวัน
- ความสามารถในการจัดเตรียมอาหาร

2. การตรวจร่างกายที่เกี่ยวข้องกับภาวะทุพโภชนาการ

การตรวจพบ	ขาดสารอาหาร
ผม, เล็บ	
- Easily pluckable hair (ผมหลุมร่วงง่าย)	โปรตีน
- Sparse hair	โปรตีน, ไบโอดีน, สังกะสี
- Transverse ridging of nail (White band)	โปรตีน
- Corkscrew hair	วิตามินซี
ผิวหนัง	
- Petechiae (จุดเลือดออกตามผิวหนัง)	วิตามินซี
- Poor wound healing (แผลหายช้า), decubitus ulcer (แผลกดทับ)	โปรตีน, วิตามินซี, สังกะสี
รอบปาก และลิ้น	
- Angular stomatitis (มุมปากอักเสบ)	วิตามินบี 2, วิตามินบี 6, ไนอาซีน
- Glossitis (ลิ้นแดงอักเสบ)	วิตามินบี 2, วิตามินบี 6, ไนอาซีน, โฟเลต, ธาตุเหล็ก, วิตามินบี 12
- Hypogeusesthesia (ความรู้สึกไม่รับรสอาหาร)	สังกะสี
- Swollen gum (เหงือกบวม), bleeding per gum (เลือดออกตามไรฟัน)	วิตามินซี
ระบบประสาท	
- Disorientation, confabulation, Opthamoplegia	วิตามินบี 1
- Dementia (ความจำเสื่อม)	วิตามินบี 12, โฟเลต, ไนอาซีน
- Peripheral neuropathy	วิตามินบี 1, วิตามินบี 6, วิตามินบี 12

3. การวัดสัดส่วนร่างกาย (Anthropometric Measurement)

โดยการประเมินน้ำหนักของผู้ป่วยเมื่อเทียบกับน้ำหนักที่ควรจะเป็น (ideal body weight) หรือ การเปลี่ยนแปลงของน้ำหนักตัวจะช่วยประเมินภาวะโภชนาการ แสดงในตารางดังนี้

Evaluation of Body Weight data⁽⁷⁾

% of IBW	= Weight/ IBW * 100
80 to 90 %	= mild malnutrition
70 to 79 %	= moderate malnutrition
0 to 69 %	= severe malnutrition
% of UBW	= current weight/usual weight * 100
85 to 95%	= mild malnutrition
75 to 84 %	= moderate malnutrition
0 to 74%	= severe malnutrition
% of recent weight	= usual weight - current weight * 100 usual weight

Time	Significant weight loss (%)	Severe weight loss (%)
1 week	1 to 2	>2
1 month	5	>5
3 months	7.5	>7.5
6 months	10	> 10

ดัชนีมวลกาย (Body Mass Index)

การประเมินดัชนีมวลกาย อาศัยน้ำหนักและส่วนสูง จะช่วยประเมินได้ทั้งภาวะโรคอ้วนและภาวะขาดสารอาหาร ดังสมการ

$$BMI = \frac{\text{Weight (kg)}}{\text{Height}^2 (\text{m}^2)}$$

การแปลผลค่าดัชนีมวลกาย ดังตาราง

การแปลผล	ค่าดัชนีมวลกาย
ปกติ	18.5-22.9
น้ำหนักตัวเกินหรือท้วม	23-24.9
โรคอ้วน ระยะแรก	>25
โรคอ้วนระยะที่สอง	>30
โรคอ้วนมาก	>40
โรคขาดอาหารและพลังงานระยะที่ 1	17-18.4
โรคขาดอาหารและพลังงานระยะที่ 2	16-16.9
โรคขาดอาหารและพลังงานระยะที่ 3	<16

ข้อจำกัดของการใช้น้ำหนักและดัชนีมวลกายในการประเมินภาวะโภชนาการ

1. ภาวะบวมน้ำหรือท้องมาน (edema, ascites) เพราะจะปิดบังมวลของไขมันและกล้ามเนื้อที่หายไป

2. ก้อนในร่างกายเช่น มะเร็ง และตับหรือม้ามที่โตมากผิดปกติ

3. คนอ้วน น้ำหนักที่หายไปขณะลดน้ำหนัก นอกจากเป็นส่วนของไขมันแล้วอาจจะเป็นส่วนของกล้ามเนื้อด้วย โดยเฉพาะผู้ป่วยที่ลดน้ำหนักผิดวิธี ได้พลังงานและสารอาหาร โปรตีน ไม่เพียงพอ (malnutrition-obesity)

ฉะนั้นการประเมินภาวะโภชนาการจึงควรใช้ข้อมูลชีวิตหลายด้าน ทั้งประวัติ ตรวจร่างกาย ในการวินิจฉัย ซึ่งได้มีการพัฒนาแบบประเมินหลายอย่างที่จะช่วยให้การวินิจฉัยภาวะโภชนาการแม่นยำมากขึ้น เช่น subjective global assessment (SGA)

4. การตรวจทางห้องปฏิบัติการ

การตรวจทางห้องปฏิบัติการที่สามารถบ่งบอกถึงภาวะโภชนาการและข้อจำกัด ดังแสดงในตาราง

สมดุลของไนโตรเจน (Nitrogen balance)⁽⁸⁾

ช่วยในการประเมินความต้องการใช้โปรตีนให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยโปรตีนที่ถูกทำลายจะได้สารยูเรีย ซึ่งถูกขับออกทางปัสสาวะ ดังนั้นการเก็บปัสสาวะ 24 ชั่วโมงเพื่อตรวจวัดปริมาณยูเรียที่ผู้ป่วยขับออกมาต่อวัน

นำมาคำนวณ ทำให้สามารถประมาณปริมาณโปรตีนที่ผู้ป่วยควรได้รับต่อวัน เพื่อทำให้เกิดภาวะสมดุลของไนโตรเจนมากที่สุด

ในโปรตีน 1 กรัม มีสัดส่วนของไนโตรเจนร้อยละ 16 ฉะนั้นไนโตรเจน 1 กรัมเท่ากับโปรตีน 6.25 กรัม โดยปกติคนเราควรได้รับโปรตีนเท่ากับอัตราการทำลายโปรตีน (nitrogen loss)

Nitrogen loss = urinary urea nitrogen + nonurea urinary nitrogen (1-2 gm) + fecal nitrogen (1-2 gm)

ฉะนั้นโปรตีนที่ควรได้รับต่อวัน (กรัมต่อวัน) = [24 hr UUN (กรัมต่อวัน) + 4 (กรัมต่อวัน)] x 6.25

ซึ่งสมการจะมีข้อจำกัดในกรณีผู้ป่วยมีภาวะการทำงานของไตบกพร่อง ซึ่งจะทำให้ความสามารถในการขับยูเรียน้อยกว่าปกติ

เครื่องมือในการประเมินโภชนาการ (Nutritional Screening Tools)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ไม่มีตัวชี้วัดเพียงตัวเดียวที่สามารถบ่งบอกและวินิจฉัยภาวะทุพโภชนาการที่ดีที่สุด เนื่องจากตัวชี้วัดแต่ละตัวจะมีข้อจำกัด จึงได้มีการคิดค้นแบบประเมินที่อาศัยทั้งประวัติ การตรวจร่างกาย การวัดสัดส่วนร่างกาย ทำให้สามารถคัดกรองภาวะทุพโภชนาการและแบ่งความรุนแรงของภาวะทุพโภชนาการได้แม่นยำมากขึ้น เพื่อให้ตระหนักถึงความรุนแรงของภาวะทุพโภชนาการในผู้ป่วยแต่ละราย และควรให้การรักษาโภชนบำบัดให้รวดเร็วขึ้น

ได้มีการพัฒนาหลายแบบประเมิน เช่น Subjective global assessment (SGA), Malnutrition Universal Screening Tool (MUST), NRS-2002 เป็นต้น โดย SGA เป็นแบบประเมินที่ใช้มานานและแพร่หลายที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับประเมินอื่น ๆ พบว่าผลการประเมินภาวะโภชนาการไม่มีความแตกต่างกัน แบบประเมินไหน ก็สามารถนำมาใช้ในคัดกรองประเมินภาวะโภชนาการได้ดี⁽⁹⁾

ผลตรวจ	ค่าปกติ	ระดับและการแปลผล	ค่าครึ่งชีวิต (Half life)	ข้อจำกัด
Serum Albumin	3.5-5.5 g/dL	2.8-3.5 g/dL- Compromised protein status < 2.8 g/dL- possible kwashiokor	18 วัน	False low SIRS, volume overload, Severe liver disease False high dehydration, albumin or plasma transfusion
Serum prealbumin	20-40 mg/dL	10-15 mg/dL-mild protein depletion 5-10 mg/dL-moderate protein depletion < 5 mg/dL-severe protein depletion	2-3 วัน	False low SIRS e.g. infection, trauma, Zn deficiency ข้อดี fluid status มีผลต่อระดับ prealbumin น้อย False high Renal disease e.g. nephrotic syndrome, Pregnancy
Transferrin	240-450 mg/dL	< 150 mg/dL-compromised protein status	8 วัน	False low Similar to serum albumin False high Iron deficiency
Total lymphocyte		< 1500		Viral infection, Immunosuppressive, chemotherapy จะทำให้ lymphocyte มีค่าต่ำลง Total lymphocyte จึงควรนำ มาช่วยใช้แปลผลในกรณี simple malnutrition

หมายเหตุ SIRS: Systemic inflammatory response syndrome

แบบประเมิน SGA

ประกอบด้วยคำถามที่ละเอียด ซึ่งการนำไปใช้อาจมีความยุ่งยากโดยเฉพาะในสถาบันที่มีอัตราการครองเตียงและจำนวนผู้ป่วยที่มาก ผู้แต่งจึงขออนุญาต

นำเสนอแบบประเมินที่สามารถประเมินได้ง่ายขึ้นและให้ข้อเสนอแนะในการดูแลทางภาวะโภชนาการแก่ผู้ป่วยเบื้องต้น ดังเอกสารแนบท้าย Maharat Nutritional Assessment and Management Guideline

MAHARAT Nutritional assessment & management Guideline

[ดัดแปลงจาก Malnutrition Universal Screening Tool (MUST)]

1. ประเมิน BMI	BMI 18.5-22.5 normal	= 0
	BMI 17.5 -18.4 thin	= 1
	BMI < 17.4	= 2
	(BMI = BW kg/HT ² m)	
2. น้ำหนักลดลง	น้ำหนักลดลง < 5%	= 0
	น้ำหนักลดลง 5-10%	= 1
	น้ำหนักลดลง > 10%	= 2
3. ประวัติการรับประทานอาหารของความต้องการที่ควรได้รับ	ทานได้ < 50% > 1 สัปดาห์	= 1
	NPO > 5 วัน	= 2

การประเมิน

หากเต็มรวม > 2 ควรรีบให้การดูแลทางโภชนาการ
< 2 ให้ติดตามประเมินซ้ำทุก 1 สัปดาห์

การให้การดูแลทางโภชนาการแก่ผู้ป่วยใน

1. ประเมินว่าควรให้อาหารทางช่องทางไหน (ทางเดินอาหาร / ทางเส้นเลือด)
 - ข้อห้ามที่ไม่ควรให้อาหารทางเดินอาหาร และ ควรพิจารณาให้อาหารทางหลอดเลือด
 - ความดันโลหิตตกขั้นวิกฤติและได้รับยาที่ช่วยในการหดตัวของหลอดเลือด
 - ทางเดินอาหารอุดตัน (complete gut obstruction)
 - อาเจียนขั้นรุนแรง ท้องอืดรุนแรง
2. ประเมินการรับประทานอาหารสามารถทานได้
 - ทานได้ > 50 % ให้อาหารทางการแพทย์เสริม ร่วมกับประเมินซ้ำใน 3 วันถัดมา
 - หากทานได้ > 80 % - ให้ต่อ
 - < 80 % - พิจารณาให้อาหารทางสายยาง (NG tube feeding)
 - ทานได้ < 50 % พิจารณาให้อาหารทางสายยาง ซึ่งในผู้ป่วยวิกฤติและผู้ป่วยที่มีปัญหารับประทานอาหารไม่ค่อยได้ ควรให้อาหารด้วยการหยดช้าๆ ถ้าให้อาหารทางสายยางแล้วยังรับประทานอาหารได้ < 50 % พิจารณาให้อาหารทางหลอดเลือดเสริม

3. การติดตามผู้ป่วย

ถ้าผู้ป่วยที่มีความเสี่ยงสูง เช่น อายุมาก > 65 ปี, BMI < 17.5, alcoholism ควรติดตามค่า Electrolyte, BUN, Mg, Phosphate หลังได้รับอาหาร 24-48 ชั่วโมง

เอกสารอ้างอิง

1. Correia MI, Waitzberg DL. The impact of malnutrition on morbidity, mortality, length of hospital stay and costs evaluated through a multivariate model analysis. *Clin Nutr* 2003; 22: 235-9.
2. Lazarus C, Hamlyn J. Prevalence and documentation of malnutrition in hospitals: A case study in a large private hospital setting. *Nutr Diet* 2005; 62: 41-7.
3. วิชัย ตันไพจิตร. ทูพโภชนาการในผู้ป่วยที่รับไว้รักษาในโรงพยาบาล. *รามาศิษย์วารสาร* 2521; 1: 73-78
4. Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organization. 2005 Comprehensive Accreditation Manual for hospitals. Oakbrook Terrace, IL: Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organization; 2005.
5. Kudsk KA, Reddy SK, Sacks GS, Lai H. Joint Commission on Accreditation of Healthcare Guideline: too late to intervene for nutritionally at-risk surgical patients. *J Parenter Enteral Nutr* 2003; 27: 288-90.
6. Russell MK, Mueller C. Nutrition screening and assessment. In: Gottschlich MM, DeLegge MH, Mattox T, Mueller C, Worthington P, editors.. *The A.S.P.E.N nutrition support core curriculum*. Silver spring; 2007:p. 165-7.
7. Blackburn GL, Bristan BR. Nutritional and metabolic assessment of the hospitalized patient. *J parenter Enteral Nutr* 1977; 1: 11-22.
8. Shils ME, Shike M, Ross AC, Caballero B, Cousins RJ, editors. *Modern nutrition in health and disease*. 10th ed. Philadelphia: Lippicott Williams & Wilkins; 2006.
9. Velasco C, Garcia E, Rodriguez V, Frias L, Garriga R, Alvarez J, et al. Comparison of four nutritional screening tools to detect nutritional risk in hospitalized patients: a multicentre study. *Eur J Clin Nutr* 2011; 65: 269-74.